

УДК 316.324.8

<http://orcid.org/0000-0003-4926-8887>

<http://doi.org/10.5281/zenodo.1294940>

О. В. Воронянський

ПРЕМІЯ ПАМ'ЯТІ АЛЬФРЕДА НОБЕЛЯ ПРОТИ ТЕОРІЇ ЛІБЕРАЛІЗМУ

Розглянуто результати досліджень лауреатів премії пам'яті Альфреда Нобеля в галузі економіки, застосування яких при аналізі політико-економічної дійсності здатне науково спростувати основні положення ліберальної теорії. Показано, що за подібні дослідження. Це дає підставу, не принижуючи значення лібералізму як ідеології, поставити питання про його неспроможність як наукової теорії.

Ключові слова: лібералізм, наукова теорія, премія пам'яті Альфреда Нобеля.

А. В. Воронянский

ПРЕМИЯ ПАМЯТИ АЛЬФРЕДА НОБЕЛЯ ПРОТИВ ТЕОРИИ ЛИБЕРАЛИЗМА

Рассмотрены результаты исследований лауреатов премии памяти Альфреда Нобеля в области экономики, применение которых при анализе политико-экономической действительности способны научно опровергнуть основные положения либеральной теории. Показано, что за подобные исследования Нобелевским комитетом было присуждено 14 премий. Это дает основание, не принижая значения либерализма как идеологии, поставить вопрос о его несостоятельности в качестве научной теории.

Ключевые слова: либерализм, научная теория, премия памяти Альфреда Нобеля.

O. Voronianskyi

PRIZE OF MEMORY OF ALFRED NOBEL AGAINST THE THEORY OF LIBERALISM

The results of researches of the prize winners of Alfred Nobel's memory in the field of economics, the application of which in the analysis of political and economic reality, can scientifically refute the basic provisions of liberal theory is considered. Nobel Committee was awarded 14 awards for research that has been proven impossibility of equal access to resources and power for the participants of market relations; impossibility of real satisfaction of collective demand in the conditions of existence of more than three interest groups; the need to regulate the market with the help of institutions of power; defeat strategy aimed at achieving individual success and winning collectivist approach to problem solving; the fact that the state is an instrument for providing cartel agreements among the most effective market participants; the fact that the choice of market participants is not free, but dictated by agents controlling information flows; the lack of connection between private property and public resources and their effective use. This gives rise to the idea, without undermining the importance of liberalism as an ideology, to raise the question of its failure as a scientific theory.

Key words: liberalism, scientific theory, prize in memory of Alfred Nobel.

Постановка проблеми. Вже на протязі майже трьох століть ліберальна ідеологія продовжує активно використовуватися в політичному та науковому дискурсі, що зумовлює неодмінну актуальність дослідження феномену лібералізму. Це зумовлене притягальною силою гасел свободи і людських прав, які проголосив лібералізм і які були запозичені майже всіма сучасними ідеологіями. Щоправда, честь реалізації цих гасел також була передана останнім – декларація намірів не означала наявності реальної стратегії їх досягнення.

В основі ліберальної ідеології лежать принципи індивідуалізму, відмова від парадигми рівності на користь парадигми свободи, максимальне дистанціювання від політичної сфери, орієнтація на персональний успіх, незалежність особистості від суспільства в цілому та суспільних груп як спільностей, вільне право індивіда обирати свою приналежність до будь-якої спільноти – від гендерної до політичної, включаючи вибір громадянства. Дана ідеологія виникла в період боротьби проти диктату королівської влади підприємців, що лише набирали силу й прагнули зламати тісні для них рамки станового суспільства.

Проте впровадження в політико-правову практику основних ліберальних засад, яке було здійснене після перемоги американської революції та частково – Другою Французькою республікою, виявило критичну несумісність їх із реальним життям. Вже з початку останньої третини XIX ст. набрав обертів процес монополізації, що поставило хрест на базовому твердженні ліберальної думки – можливості вільного доступу до ринку для кожного власника

Економічна теорія марксизму, що набирала на той час всесвітньої популярності з огляду на науково логічне пояснення нею сутності процесів отримання прибутку та поведження економічних агентів на ринку, фактично витіснила лібералізм на периферію тогочасної суспільної свідомості. Остаточним пунктом у відході від класичних канонів лібералізму став «Новий курс» президента США Франкліна Рузвельта, який для боротьби з

Великою законодавчо оформив режим державного контролю над банківською і грошовою системами. Один із головних теоретиків нового курсу Джон Кейнс у своїй праці «Кінець *laissezfaire*» піддав жорсткій критиці сам принцип невтручання держави в економічну сферу. На його думку, хибною є сама гіпотеза про гармонію приватних інтересів і загального інтересу, оскільки виробництво і розподіл носять органічний характер і тому вимагають управління та планування. Основними завданнями держави він називав боротьбу з економічним невіглаством, кризами і нестабільністю, контроль над інвестиціями і захист заощаджень громадян [4].

Спроби пристосувати ліберальну ідею до розвитку наукового знання про суспільство та ринкові відносини в кінці кінців викликало до життя цілу низку неоліберальних концепцій — від неоліберального дирижизму та неомаржиналізму до неоордолібералізму та неомеркантилізму, в яких принципи вільної конкуренції та незалежності ринку від державного регулювання взагалі відсутні. Як справедливо відзначає низка дослідників, ці концепції є не стільки ідейно-теоретичними наступниками «класичного» лібералізму, скільки його спростуванням [3].

Аналіз актуальних досліджень. Критика лібералізму, що відображає очевидне протиріччя між реальним механізмом соціально-економічного процесу та ліберальною концепцією його інтерпретації, сьогодні видається настільки ж банальною, як постійні попередження малюку про неприпустимість порсатися в брудній калюжі. Всі напрями цієї критики давно типологізовані й рознесені по окремим полицкам представниками політичної філософії. Це неправомірність ігнорування лібералами:

- необхідності підтримання суспільної інфраструктури через механізм загальносуспільного регулювання, яким є держава;
- майнової поляризації суспільства, яка знецінює проголошені права і свободи особистості для нижчих верств населення, «перетворюючи народовладдя в змагання грошових мішків» [6];

– відсутності у суспільства реального політичного вибору, коли вибір лідерів обмежується лише вузьким колом політичних еліт, пов'язаних із великим бізнесом;

– неможливості вільної необмеженої конкуренції як в економічній, так і у політичній сферах суспільного життя;

– тенденції до морального виродження суспільства в умовах культивування індивідуалізму і егоїзму, прагнення до якнайповнішого задоволення індивідуальних потреб за будь-яку ціну.

З різних позицій лібералізм піддають критиці Герберт Маркузе, Майкл Дж. Сендел, Аласдер Макінтайр, Чарльз Тейлор, Деніел Белл, Амітай Етціоні, Хілларі Клінтон, Мері Енн Глендон, Ален де Бенуа, Ноам Хомський. Однак, ця критика здебільшого направлена на ідеологічну складову лібералізму, а не на спростування його як наукової теорії.

Метою даної статті є короткий огляд наукових розробок лауреатів присуджуваних із 1969 р. премій з економіки пам'яті Альфреда Нобеля, використання яких при аналізі політико-економічної реальності спростовує ліберальну парадигму в науковому плані. Вказана проблематика в політичній науці досі не підіймалася.

Виклад основного матеріалу. Сучасне наукове обґрунтування ліберальної парадигми засноване на двох теоріях, сформульованих у економічній науці. Це теорія раціонального вибору та теорія ігор. Теорія ігор передбачає, що кожен із акторів-учасників взаємодії намагається реалізувати власний інтерес шляхом певної стратегії, яка може вести до виграшу або програшу у залежності від поведінки інших гравців. При цьому актори намагаються обрати оптимальні для них стратегії з урахуванням уявлень про співвідношення сил між ними та іншими учасниками [1].

Теорія раціонального вибору, на якій базується це допущення, виводить мотивацію діяльності гравців із їхнього бажання раціонально максимізувати власні вигоди при мінімізації затрат на їх досягнення (концепція *homo economicus*) [2].

Звідси робиться висновок про те, що всі індивідуальні актори чи групи інтересів можуть досягти найповнішого задоволення своїх раціональних цілей на базі ефективного використання приватної власності без регулюючої ролі інститутів публічної влади [8].

Серйозний теоретичний удар по ліберальному дискурсу завдала сформульована Кеннетом Ерроу в 1950-ті рр. теорема, згідно якої реальне задоволення колективної вимоги в умовах існування більше ніж трьох груп інтересів неможливе, кожна з груп буде незадоволена прийнятим компромісним рішенням, а єдиний шлях задоволення інтересів хоча б одного із агентів є встановлення його диктатури [9]. Таким чином, було спростоване наріжне положення лібералізму про природну гармонізацію індивідуальних інтересів через вільну конкуренцію агентів. Премія була присуджена досліднику в 1972 р., коли «закон Ерроу» отримав широке визнання не лише в економічній теорії, але й у соціології.

Низка досліджень, що отримали премію з економіки пам'яті Альфреда Нобеля, доводять необхідність регулювання за допомогою інститутів публічної влади як економічної сфери, так і соціальних відносин взагалі. Ще в 1980 р. Лоуренс Клей отримав премію за створення на основі кейнсіанства економетричних макромоделей, одним із центральних елементів яких були владні інститути, що забезпечували політичну підтримку вирішення довготермінових економічних завдань.

Лауреат 1981 р. Джеймс Тобін довів, що оскільки найліквіднішим активом є гроші та забезпечені ними цінні папери (теорія позичкового відсотка), то реальне виробництво залежить не від попиту споживачів на товар, а від біржового попиту на портфель цінних паперів (теорія портфельного вибору) [11]. Звідси видно, що капітал неминуче перетікає з реальної економіки в біржову спекуляцію, яка надає більш високу норму прибутку. Таким чином, ринок «з'їдає» сам себе, і підтримання стабільного рівня споживання для суспільства можливе лише за умови державного регулювання фондового ринку та ринку робочих місць. Розроблені з

урахуванням цих висновків методики дослідження причинно-наслідкових зв'язків у макроекономіці Крістофера Сімса і Томаса Сарджента, за які їм була присуджена премія 2011 р., набули широкого використання в діяльності фіскальних органів державного управління більшості сучасних країн.

Теорія загальної рівноваги лауреата премії пам'яті Альфреда Нобеля 1983 р. Жерара Дебрю на основі математичного моделювання підтвердила взаємопов'язаність ринкових механізмів і державного регулювання, вкотре спростувавши інтерпретацію ринку як вільного змагання рівноправних конкурентів.

Розвинена на основі цієї теорії система національних рахунків, за розробку якої отримав премію 1984 р. Джон Річард Ніколас Стоун, лягла в основу адміністративного регулювання економіки в ряді країн світу. Навіть один із основоположників теорії суспільного вибору (яка є наріжним каменем сучасного лібералізму) Джеймс Б'юкенен визнавав необхідність політико-правового супроводу «вільного» ринкового обміну, що не лише принесло йому премію 1986 р., але й фактично стало визнанням теоретичної неспроможності опори виключно на індивідуальну діяльність в суспільній сфері [10].

Ще одним підтвердженням цього визнання Нобелівським комітетом стало присудження ним у 1994 р. премії Джону Нешу, Джону Харсані та Райнгарду Зелтену, які довели що орієнтація на досягнення індивідуального успіху є програшною для всіх учасників відносин, натомість об'єднання зусиль надає виграш кожному з них.

Лауреат 1991 р. Рональд Коуз сформулював висновок про необхідність інституційної структури для реалізації трансакцій, який ліг в основу неінституційного підходу до аналізу ринкової поведінки. Він довів, що інститути публічної влади (до яких відноситься і держава) є не окремим, незалежним від учасників ринку феноменом, а засобами угод між акторами, що їх останні використовують в якості інструментів реалізації своїх цілей. При цьому актори погоджуються на обмеження вибору цілей інститутами,

оскільки в умовах цих обмежень вони виграють більше, ніж при діях в односторонньому порядку у ситуації невизначеності [5]. Звідси випливає, що актори досягають мінімізації своїх затрат на конкуренцію через колективну згоду на використання усталених процедур суспільної взаємодії в рамках установленної ієрархії, які замінюють більш дороге постійне виявлення силового потенціалу кожної зі сторін. Таким чином, державна організація створюється в процесі конкуренції за владні позиції і певним чином є побічним продуктом цієї боротьби, а не окремим суб'єктом, що протистоїть суспільству.

Премію 1992 р. було вручено Гері Беккеру, який дійшов висновку про те, що кожен економічно активний агент має схильність до дискримінації інших учасників відносин, що було підтверджено системним аналізом неоднакової оплати праці білих і чорних працівників у США. Це показало, що рівність умов для всіх учасників ринку, що є одним із основних положень лібералізму, неможлива за умовчанням.

Дослідження лауреата премії 1993 р. Дугласа Сесіла Норта не лише підтвердили неможливість рівноправного доступу до ресурсів та влади, але й довели, що домінуючі агенти шляхом укладення картельних угод між обмеженим колом найбільш ресурсозабезпечених учасників взаємовідносин диктують вигідні для себе правила поведінки для інших учасників, чим блокують для них саму можливість доступу до ресурсів та владних позицій [7].

Теорія асиметричної інформації, за яку було присуджено премію 1996 р. Джеймсу Міррлісу та Вільяму Вікрі, довела, що раціональна поведінка індивіда (одна з основних підвалин лібералізму) обмежена затратами на отримання та адекватну інтерпретацію інформації. В умовах, коли інформаційні потоки формуються та впроваджуються в суспільну свідомість домінуючими учасниками конкурентної боротьби з метою закріплення власного статусу, поведінка основної маси населення лише здається раціональною. Насправді ж вибір не є вільним і фактично

диктується агентами, які контролюють інформаційні потоки. Цей висновок було повністю підтверджено подальшими дослідженнями, за які отримали премію 2001 р. Джордж Акерлоф, Майкл Спенс та Джозеф Стігліц.

Премія з економіки 2007 р. була надана Леоніду Гурвичу, Еріку Мескіну та Роджеру Маєрсону, які між іншим довели необхідність державного втручання в розподіл ресурсів.

Робота Еліно́р Остром, за яку вона отримала премію в 2009 р., показала, що загальні ресурси – ліси, рибні запаси, родовища нафти або пасовищні угіддя можуть успішно використовуватися без наявності власника. Це між іншим спростовує й концепт суспільної необхідності феномену приватної власності, на якому базується вся ліберальна парадигма.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Як бачимо, Нобелівським комітетом було присуджено 14 премій за дослідження, застосування результатів яких у ході аналізу механізму політичного та економічного процесів спростовує основні положення ліберальної теорії. Звичайно ж, це ніяким чином не може вплинути на актуальність ліберальної ідеології як технології масової мобілізації. Однак, наявність виявленої проблеми дозволяє поставити питання про спроможність лібералізму як наукової теорії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Воронянський О. В. Влада як системний елемент економічних відносин: механізм відтворюваності / О.В. Воронянський, Т.Ю. Кулішенко // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. – 2016. – №. 174. – С. 109–117.
2. Денисенко І.Д. Криза соціології: визначення, ознаки, причини виникнення / І.Д. Денисенко // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія «Філософія, філософія права, політологія, соціологія». – Харків: Право. – 2012. – Вип. 2 (12). – С. 298–304.
3. Денисенко І.Д. Проблемне поле методології політичних досліджень / І.Д. Денисенко // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – Харків: Право. – 2010. – Вип. 5. – С. 116–124.
4. Кейнс Дж. Конец laissez-faire. / Дж. Кейнс ; [пер. с англ. Е.В. Виноградова] // Москва: Истоки. Выпуск 3. – М.: ГУ-ВШЭ, 2001. – 437 с.
5. Коуз Р. Фирма, рынок и право / Р. Коуз ; [пер. с англ.]. – М.: Новое издательство, 2007. – 224 с.

6. Маркузе Г. Одномерный человек. / Г. Маркузе. – М.: «REFL-book»,. 1994. – 368 с.
7. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. / Д. Норт. – М.: Фонд экономической книги «Начало», 1997. – 357 с.
8. Хайек Ф. А. Судьбы либерализма в XX веке / Ф.А. Хайек. – М.: ИРИСЭН, Социум, Мысль, 2009. – 344 с.
9. Эрроу К. Дж. Коллективный выбор и индивидуальные ценности / К. Дж. Эрроу. – М.: ГУ ВШЭ, 2004. – 204 с.
10. Buchanan J. The Logical Foundations of Constitutional Liberty. Volume 1 / James Buchanan. –Indianapolis: Liberty Fund, 1999. – 314 p.
11. Tobin J. Liquidity Preference as Behavior Towards Risk / James Tobin // Review of Economic Studies. – 1958. – February. – № 25 (2). – P. 65–86.

Стаття надійшла до редакції 23.11.2017